

מכללת אורות ישראל

תואר ראשון-היסטוריה-תוכנית בני הישיבות

שם הקורס: בעקבות חכמים ועולי רגל

שנה"ל:תשע"ח

שם המרצה: ד"ר אמנון חבר

היקף הקורס: 1 ש"ש

נוכחות: קורס מתוקשב

דרישות מוקדמות: אין

חובות הקורס: קריאה, ביצוע מטלות, השתתפות בסדורים

דרכי הוראה: הפנייה למאמרים, ספרים, עבודות דוקטור, וניתוח מקורות.

ציון: 70 % ביצוע מטלות 30 % השתתפות פעילה בסדורים

מטרות הקורס:

1. הבנת תופעת העלייה לרגל החל מהבית השני, עבור לתקופת החורבן, ימי הביניים, וראשית ההתיישבות החדשה בארץ ישראל.
2. בהתאם ללוח הזמנים ההיסטורי, נעמוד על המשתנים השונים במהות-ובשם של עולי הרגל.
3. לאור העובדה שלאחר חורבן בית המקדש אין חובת עלייה לרגל? ננסה לברר את השאלות הבאות: לשם מה עלו לרגל? איזה צורך זה בא למלא? וכיצד בא הדבר לידי ביטוי במנהגים, או בטקסים דתיים באתרים מקודשים.
4. נעסוק גם בעליות של חכמים בתקופות השונות תוך מתן דגש לעליות חכמי אירופה במאה השלוש עשרה.
5. ננסה להבין מה אפיין כל עליה לרגל? מה היה חתר אנשיה? מה היו מניעיה? ומה היו מסלולי העלייה לרגל?
6. תועלה גם שאלת העלייה להר הבית, תוך ניסיון לברר מה היה מקומו של הר הבית באותן עליות לרגל?

תקציר הקורס

1. הקורס עוסק בעקבות חכמים ועולי רגל, תוך שהוא סוקר דפוסי עלייה לרגל מתקופת בית שני, לאחר החורבן, ימי הביניים, וראשית העת החדשה.
2. במסגרת הקורס נערכת אבחנה מبدלת בין סוגי העליות לרגל בתקופות השונות תוך שהוא מנסה להמחיש כיצד התגבש ריטואל העלייה לרגל, ומה הם מקורות יניקתו.
3. פרק שלם יוקדש לשוני שהלך והתעצם בין העלייה לרגל בתקופת הבית השני, לעליות לרגל מהחורבן ועד לשלהי התקופה הצלבנית בארץ ישראל.
4. בעליות החכמים אנו סוקרים את עליית ריה"ל ועליית הרמב"ם, וכן את עליות חכמי אירופה ב-113- תוך הדגשת הפאן החדש ההולך ומתגבש באופי העלייה לרגל- מעליית יחידים לעלייה של קבוצות.
5. ולסיום אנו מתמקדים בשתי סוגי עליות: הראשונה "המסע אל הארץ המובטחת" -עלייה של גרי צדק שהניחו את התשתית החקלאית בארץ, ועלייה לרגל בעלת אופי חדש "ירח הזהב", זוגות

הנישאים בנכר ובוחרים במקום לצאת לירח דבש בפאריז הרומנטית לצאת לירח דבש "בארץ אבותינו".

תכני הקורס בעקבות חכמים ועולי רגל

נושא ראשון: ארץ ישראל והתפוצה היהודית

נושא שני: העלייה לרגל מהתפוצות בתקופת הבית השני

נושא שלישי: העלייה לרגל לירושלים לאחר החורבן

נושא רביעי: עליות חכמי אירופה ב-113

נושא חמישי: עליות של גרי צדק – ביסוס התשתית החקלאית בארץ ישראל

נושא שישי: עליות לטיולי "ירח דבש" ראשית ההתיישבות החדשה בארץ

נושא ראשון: ארץ ישראל והתפוצה היהודית

נברר את טיב הקשרים בין ארץ ישראל לתפוצות, מהיכן עלו? מה היו המניעים?

נושא שני: העלייה לרגל מהתפוצות בתקופת הבית השני

נעסוק בשאלות הבאות: האם העלייה הינה עליית חובה? רשות או מנהג? נברר כיצד משתקפת העלייה לרגל בספרות ההלכה, האגדה, והספרות החיצונית

-זוהי המטלה הראשונה

נושא שלישי: העלייה לרגל לירושלים לאחר החורבן

ננסה לברר איזה שינוי חל בהגדרה של עולי הרגל לירושלים בתקופה שאין בית מקדש? האם השתנו המניעים? אילו תחליפים מצאו העולים לחלל שהותיר אחריו חורבן ביהמ"ק

נלמד מתיאורי עולים על מקומו ומעמדו של הר הבית, נבחן מסלולי עולי רגל שונים, נעמוד על השפעתה של תנועת אבלי ציון על דפוסי העלייה לרגל לארץ.

על שאלות אלו ואחרות מוסבת המטלה השנייה

נושא רביעי: עליות חכמי אירופה ב-113

בפרק זה נעסוק בעליית חכמי אירופה במאה ה-113, מהיכן עלו? מי ומי בעולים? מה אפיין כל עלייה ועלייה? נעמוד על החתך הדמוגרפי מחשבתי וננסה לברר מהו הפאן החדש שמתגלה בעליות חכמי אירופה השונה באופן מהותי מהעליות לרגל הקודמות

על שאלות אילו מוסבת המטלה השלישית

נושא חמישי: עליות של גרי צדק – ביסוס התשתית החקלאית בארץ ישראל

מה מביא רוסים פרובסלבים להתגיר? מה אפיין את עליתם? ואיזה פאן חדש הם מוסיפים למסורת העלייה לרגל

זוהי המטלה הרביעית

נושא שישי: עליות לרגל לטיולי "ירח דבש" ראשית ההתיישבות החדשה בארץ

בראשית ההתיישבות החדשה בארץ ישראל אנו נתקלים בתופעה חדשה של זוגות צעירים המעדיפים לבלות את ירח הדבש שלהם במסע בארץ ישראל על פני בילוי בפרוץ הרומנטית. מה היו המקומות והמסלולים שאליהם הם נכספו? מה היו השיקולים? במה שונים תיאוריהם מתיאורי העולים לרגל במהלך הדורות

זוהי המטלה החמישית

יחידות הכנה לקראת הסיורים

היחידות הבאות הינן יחידות הכנה לקראת הסיורים עם מטלה מסכמת: בניית מסלול סיור בעקבות אבותינו "מהקדוש ועד לקודש הקודשים", תוך הסבר מדוע נבחרו אתרים אילו.

זוהי המטלה השישית והאחרונה

יחידות דידקטיות – כהכנה לקראת הסיורים

1. ההליכה לירושלים-מסורת מסלול ופולחן
2. ירושלים כמוקד עליה לרגל
3. עולים לרגל לירושלים בעקבות אבותינו לבית המקדש – סיור ראשון
4. סיור לבית שערים וציפורי – סיור שני
5. מציפורי לבית שערים – סיור
6. הערכה חלופית – סיור לימודי.
7. דו"ח סיור מודרך לבית שערים וציפורי – כזה ראה והדגם
8. סיור שלישי ט.ג

ביבליוגרפיה וחומר עזר למטלות

צבי ברס, שמואל ספראי, אדם צפריר, מנחם שטרן, (עורכים) ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי, היסטוריה מדינית חברתית ותרבותית, כרך א, יד בן צבי, ירושלים, תשמ"ב.

י' ברסלבסקי, לחקר ארצנו-עבר ושרידים, תל אביב תשי"ד

הנ"ל, לעלייה האשכנזית בתחילת המאה הי"ד לארץ ישראל, שם, עמ' 131-132

הנ"ל, הערצת יהודי ארץ ישראל את מקום המשכן, שם, עמ' 132-133

הנ"ל, עליות רגלים אל הר הזיתים בתקופה הערבית, "הדום רגלי אלוהינו" ו"שער הכהן" שאיננו, ירושלים לדורותיה, ירושלים תשכ"ט עמ' 120-144

ש"ד גויטיין, הישוב בארץ ישראל בראשית האיסלם ובתקופת הצלבנים, ירושלים תש"ם

גיל משה, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, תל אביב 1984, כרך א', עמ' 499-517

צ' גרוסמרק, "לדידי חזי לי ההוא אתרא", עולי רגל ועלייה לרגל בספרות חז"ל. מועד כא (תשעג) 86-117

י' גרטנר, תודעת אבלי ציון כגורם בהתפתחות מנהגי ט' באב, מלאת ב (תשמ"ד), 201-224

הנ"ל, השפעתם של אבלי ציון על מנהגי ט' באב בתקופת הגאונים, ספר השנה של אוניברסיטת בר אילן כ-כא (תשמ"ג). עמ' 128-144

א' דוד, לתולדות חכמים בירושלים במאה השש עשרה (לאור מסמכים חדשים מן הגניזה הקאהירית), שלם ה' (תשמ"ו) עמ' 229-249

ז' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו

רי"צ ורבלובסקי, תפילות על קבר שמואל הנביא, ספונות ח (תשכ"ד) עמ' רלז-רנג.

א' יערי, מסעות ארץ ישראל, תל אביב, ללא ציון שנת הוצאה. יצא במהדורה מחודשת בהוצאת מודן

א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א

הנ"ל, תולדות ההילולא במירון, תרביץ לא (תשכ"ב) עמ' 72-101

א' כהן, יהודים בשלטון האיסלם, קהילת ירושלים בראשית התקופה העותמאנית, ירושלים תשמ"ב

א' לימור, א' ריינר, מ' פרנקל (עורכים). עלייה לרגל: יהודים, נוצרים, מוסלמים / האוניברסיטה הפתוחה רעננה תשע"ד 2014

אלחנן ליב לוינסקי, "מסע לארץ ישראל בשנת ת"ת לאלף השישי בתוך האתר של בן יהודה באינטרנט

מסע משולם מולטרה בארץ ישראל בשנת רמ"א (1481), מהדורת א' יערי, ירושלים תש"ט

מסעות ארץ ישראל לרבי משה באסולה, מהדורת י' בן צבי, ירושלים תרצ"ט

משפחת אגאייב עליות הגרים מרוסיה - ממקימי תשתית החקלאות בארץ ישראל, אתר באינטרנט

ש' ספראי, העלייה לרגל מן התפוצות בימי הבית השני, סיני מד תשי"ט

ש' ספראי, העלייה לרגל בימי הבית השני: מונוגרפיה היסטורית, עם הספר 1965

ספר מסעות (של יעקב בן נתנאל כהן) מהדורת א' גרינהוט, נספח לסבוב הרב פתחיה מרענגשפורג, מהדורת א' גרינהוט, ירושלים - פרנקפורט ע"נ מיין 1905

ע' פליישר, לענין תפילתם של עולי רגל על שער ירושלים, משאת משה (תשנ"ח) 298-327

י' פראוור, "תיאורי מסע עבריים בארץ ישראל בתקופה הצלבנית", קתדרה 40 (תשמ"ו), 31-62; 41 (תשמ"ז), 65-90. פורסם גם: אורה לימור ואלחנן ריינר (עורכים), עלייה לרגל, יהודים, נוצרים, מוסלמים - אסופת מאמרים, רעננה, האוניברסיטה הפתוחה, 2005, עמ' 372-440.

הנ"ל, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ ישראל, א-ב, ירושלים תשל"א.

הנ"ל, היהודים במלכות ירושלים הצלבנית, ציון יא (תש"ו) עמ' 38-82

- ב"ז קדר וצ' ברס (עורכים), פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים תשל"ט
- א' קופפר, לדמותה התרבותית של יהדות אשכנז וחכמיה במאות ה'ד-הט"ו, תרביץ מב (תשל"ג) ע"מ 147-113
- א' ריינר, עלייה ועלויות לרגל לארץ ישראל 1099-1517, עבודת דוקטור, האונברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ח^ר
- א' ריינר, כל הנחלים הזוכים אל הים: העלייה לרגל לירושלים אחרי החורבן, ירושלים תשס"ה, מהדורה זמנית.
- הנ"ל, "המקום אשר היה שם ארון האלהים עד שנבנה הבית" - לתולדותיה של מסורת הר ציונית", חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה ג (2009) 49-56
- הנ"ל, "השקר הגלוי והאמת הנסתרת- נוצרים, יהודים ומקומות קדושים בארץ ישראל במאה ה'ב", ציון סג, ב (תשנ"ח) 157-188
- הנ"ל, "בעקבות עולי רגל יהודים לירושלים בימי הביניים" אריאל 84 (תשנ"ב), 207-246.
- הנ"ל, "חורבן, מקדש ומקום קדוש: משהו על שאלות של זמן ומקום בימי הביניים", קתדרה (תשס"א) 97-47
- הנ"ל, "יהושע הוא רשב", חצור היא מירון: לטיפולוגיה של סיפור ייסוד גלילי (עוד פרק בעולמו הדתי של היהודי הגלילי), תרביץ פ"ב (תשע"ב), 179-218.
- הנ"ל, " מפי בני מערבא: על דרכי רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ ישראל בימי הביניים", מנחה שלוחה (2002), 9-17.
- הנ"ל, " מפייהם ולא מפי כתבם: על דרכי רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ ישראל בימי הביניים", וזאת ליהודה (תשס"ג), 308-345.
- הנ"ל, בין אשכנז לירושלים- חכמים אשכנזים בארץ ישראל לאחר " המוות השחור" שלם ד (תשמ"ד) ע"מ 62-27
- רשימת קברים משנת רל"ג(אגרת אלמוני איש קאנדיה) מהדורת א"מ הברמן, נספח ל"זיארה דארץ ישראל לרבי אהרון צבי אשכנזי", ארשת, ספר השנה של איגוד סופרים דתיים, ירושלים תש"ד, עמ' רלו-רלז
- נ' שור, ספר העלייה לרגל לארץ-ישראל, אריאל ירושלים 1994
- נ' שור, תור הזהב של ספרות הנוסעים: רשומות ועדויות לקורות היישוב היהודי בארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-119 בספרות עולי הרגל, אריאל 1986
- א' שילר (עורך):תולדות ירושלים, מחורבן בית שני ועד לתקופה העות'מאנית - אריאל 83-84
- א' שילר, כיפת הסלע ואבן השתייה, אריאל, 1976
- א' שילר הר הבית ואתריו; אריאל: תשמ"ט – 1989
- ס' שיון, הר הבית בתפיסה הנוצרית בימי הביניים, ספר וילנאי, ירושלים תשל"ד, עמ'183-194